

СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ В УКРАЇНІ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

У статті розглянуто й проаналізовано особливості культурної складової соціальних змін в Україні. Використовуючи дані Соціологічного моніторингу “Українське суспільство 1992–2010” та Моніторингу соціальних змін 2014 р. “Українське суспільство”, проаналізовано соціальні зміни в Україні та показано проблеми українського суспільства, зокрема, спричинені “культурним лагом”. Підкреслено, що проблема “культурного запізнення” є надзвичайно актуальною й існує в усьому світі. Окреслено шляхи вирішення зазначеної проблеми.

Ключові слова: соціальні зміни, “культурний лаг”, культурна єдність.

Сучасні соціальні процеси підкреслюють актуальність вивчення соціальних змін у всіх, без винятку, суспільствах. Зокрема, виділено три головні чинники, які послідовно впливають на суспільні зміни: фізичне довкілля, політична організація та культурні чинники.

Серед названих чинників проблеми переосмислення системи цінностей у сучасних умовах і зміни ціннісних орієнтацій активно обговорюють науковці [1; 2; 3; 4; 8; 9].

Зважаючи на окреслену проблематику, **метою статті** є розгляд особливостей культурної складової соціальних змін, зокрема, в Україні.

Соціальні зміни в широкому розумінні можна визначити як зміну способу організації суспільства. Зазвичай сприяє цьому оволодіння новими знаннями та технологіями, оскільки відомо, що навіть один винахід здатен суттєво вплинути на життя суспільства.

Ще М. Вебер підкреслював потенційний вплив нових ідей на соціальні зміни в суспільстві.

Яскравим прикладом підтвердження цієї тези є винайдення мобільного телефона. Цей винахід спричинив глобальну зміну організації суспільства, яка, зрештою, фактично призвела до втрати сенсу в наявності стаціонарного телефона.

Наведене вище свідчення є одним із позитивних прикладів соціальних змін.

Однак існують докази соціальних змін, що істотно й не завжди позитивно впливають на життя суспільства [6; 7].

У випадку негативного впливу соціальних змін на життя суспільства є сенс згадати теорію американського соціолога У. Огборна, який розглядав культурні чинники соціальних змін і виділяв два аспекти змін у культурі: матеріальний і нематеріальний.

До матеріальної культури У. Огборн зарахував усі матеріальні предмети, а також технології й винаходи. До нематеріальної – системи ціннос-

тей, норм, моральних звичок, звичаїв, традицій, обрядів, ритуалів, соціальних інститутів, політичних партій.

Головною ідеєю праць У. Огборна є те, що в суспільстві, як правило, матеріальна культура розвивається швидше, ніж нематеріальна або адаптивна. Через це відбувається “культурне відставання”, або, за визначенням У. Огборна, “культурний лаг”.

У. Огборн підкреслив, що технологічні винаходи потребують певних змін у свідомості індивідів. Фактично йдеться про усвідомлення наслідків запровадження небезпечних технологій. Саме проблему “культурного запізнення” У. Огборн називає основною в сучасних розвинених суспільствах.

До таких небезпек можна зарахувати й розповсюдження ядерної зброї в світі, яка здатна знищити життя на Землі; тотальне забруднення ґрунтових та підземних вод; провокування техногенних катастроф людиною (землетрусів, селевих потоків, повенів, обвалу ґрунтів тощо).

Важливість культури полягає в тому, що вона має бути тим елементом, який згуртовує, єднає, як певну соціальну групу, так і суспільство загалом. Саме культура, через моральні цінності й норми, виробляє відчуття належності до певної соціальної групи, формує відчуття обов’язку, довіри, розуміння та симпатії в певній соціальній групі.

Натомість, відсутність такої єдності ще Е. Дюркгейм назвав соціальною аномією, тобто соціальним відхиленням від норми. Удосконалив це поняття Р. Мертон, який детально розглянув і проілюстрував на прикладах явище соціальної аномії, якщо існує розрив між цілями суспільства та схвалюваними засобами їх досягнення.

У цьому випадку вибір залишається за людиною, чи спрацює культурна складова, чи ні, або наскільки “ідеалістична культура” особистості, за П. Сорокіним, буде збалансованою в поєднанні “ідеаціональних” і “чуттєвих” елементів.

Аналізуючи сучасний стан українського суспільства з наведених вище позицій, можна виявити тенденцію до незбалансованості “ідеалістичної культури” або наявності “культурного лагу” в усіх його прошарках.

Як приклад згадаємо “свіжі” повідомлення з новин про постійне масове забруднення річок в Україні внаслідок викидів шкідливих відходів виробництва: у квітні 2016 р. – забруднення річок Случ і Хомора в Житомирській області; у червні 2016 р. – річки Сула на Полтавщині; у липні 2016 р. – річки Остер Чернігівської області, і цей сумний перелік можна продовжувати.

Катастрофічною є ситуація з річкою Дніпро. Не таємниця, що підприємства за рік скидають у Дніпро більше ніж десять кубічних кілометрів стічних вод, забруднених пестицидами, важкими й радіоактивними металами.

При тому, що питна вода є найважливішою складовою життя людини, оскільки вона на 80% складається з води й без неї може прожити максимум два тижні.

Перелічені факти підтверджують “культурний лаг” українського суспільства. Саме рівень культури суспільства є визначальним у зразках поведінки.

У зв’язку із цим варто звернути увагу та заохочувати в суспільстві позитивні зразки поведінки, мотивувати суспільство до врахування наслідків своєї діяльності, поширювати й зберігати норми та цінності українського суспільства.

Відомо, що історично нормами й цінностями українського суспільства є підкреслення важливості самопізнання, “спорідненої праці”, свободи, надання переваги духовному над матеріальним. Саме це підкреслювали відомі мислителі минулого: Григорій Сковорода, Феофан Прокопович, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко.

У зв’язку з вищенаведеним, викликає небезпеку той факт, що громадяни України все частіше схиляються до думки, що більшість людей є безчесними, непорядними й такими, яким не можна довіряти [5].

Таблиця 1 чітко демонструє тенденцію до збільшення відсотка соціального цинізму в країні.

Таблиця 1

Відсоток громадян України, які погоджуються із судженнями, використаними в методиці вимірювання соціального цинізму [5]

Судження	1992	2000	2012	2014
Нікому не довіряти – найбезпечніше	46,7	52,0	56,6	53,9
Вважаю, що більшість людей ладні на нечесний вчинок задля вигоди	58,8	70,8	70,6	64,8
Я вважаю, що більшість людей здатні на обман, аби просунути по службі	60,6	80,4	78,0	74,2
Думаю, що майже кожен може збрехати, щоб уникнути неприємностей	60,3	69,3	68,3	65,1
Більшість людей у душі не люблять обтяжувати себе заради того, щоб допомогти іншим	53,2	59,4	63,9	54,4

Суспільство, як правило, чітко реагує на культурне відставання. І виявляється це в довірі чи недовірі до провідних інститутів держави.

Як приклад довіри провідним інститутам держави можна навести слова народного депутата Г. Гопко на “112 каналі”, що в Японії, до прикладу, у разі підвищення комунальних тарифів усі б повірили, що є така необхідність. Це підтверджує той факт, що інститути держави цієї країни не скомпрометували себе перед суспільством.

Разом з тим, “культурне відставання” є проблемою всіх країн.

Дані соціологічного моніторингу “Українське суспільство 1992–2010” відображено в табл. 2 [10]. З табл. 2 видно, що найвищий рівень повної недовіри суспільства до Верховної Ради був зафіксований у 1996 р. і становив 39,7% відповідей респондентів. У середньому за цей період рівень недовіри суспільства до Верховної Ради становить 28,4%. Тобто близько третини суспільства.

Таблиця 2

Який рівень Вашої довіри Верховній Раді? [10]

Судження	Роки									
	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Зовсім не довіряю	29,1	39,7	38,3	36,8	34,3	28,9	10,9	18,7	25,0	22,3
2. Переважно не довіряю	22,1	22,3	26,7	25,2	30,8	34,2	17,8	30,9	33,9	28,1
3. Важко сказати, довіряю чи ні	35,2	29,3	26,8	30,3	27,4	27,7	42,5	35,3	28,7	35,3
4. Переважно довіряю	7,4	6,7	5,7	5,7	6,1	7,9	24,4	13,6	11,0	12,8
5. Цілком довіряю	2,3	2,0	1,6	1,4	1,3	1,2	4,1	1,6	1,2	1,4
Не відповіли	3,8	0,0	0,8	0,6	0,2	0,2	0,2	0,0	0,2	0,1

З табл. 3 видно, що найвищий рівень повної недовіри суспільства до Уряду України був зафіксований у 1998 р. У середньому за аналізований період не довіряють Урядові 25,26% респондентів. Тобто одна четверта частина суспільства.

Таблиця 3

Який рівень Вашої довіри Уряду? [10]

Судження	Роки									
	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Зовсім не довіряю	28,2	32,1	36,2	27,1	30,1	25,6	10,1	18,8	25,6	18,8
2. Переважно не довіряю	22,6	22,2	25,4	22,3	28,7	32,1	15,0	29,2	28,1	24,7
3. Важко сказати, довіряю чи ні	33,8	32,8	29,9	36,2	31,4	30,9	37,8	36,4	27,7	36,7
4. Переважно довіряю	8,6	9,4	6,0	11,2	8,1	9,6	28,7	13,6	15,4	17,2
5. Цілком довіряю	2,8	3,6	1,6	2,5	1,5	1,6	7,9	2,1	3,1	2,4
Не відповіли	4,0	0,0	0,9	0,6	0,3	0,3	0,4	0,1	0,2	0,2

У табл. 4 продемонстровано, що рівень повної недовіри до органів місцевої влади поступово зменшується з 27,2% у 2002 р. до 19,9% у 2010 р. Хоча повна недовіра місцевій владі залишається в одній п'ятій суспільства, середній рівень повної недовіри місцевій владі за вибрані роки – 20,73%.

Таблиця 4

Який рівень Вашої довіри до місцевих органів влади? [10]

Судження	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Зовсім не довіряю	27,2	22,0	15,3	19,2	20,8	19,9
2. Переважно не довіряю	27,6	28,9	26,2	29,6	29,9	28,5
3. Важко сказати, довіряю чи ні	30,6	32,1	38,3	34,2	28,2	33,7
4. Переважно довіряю	12,3	14,8	17,8	15,4	19,4	16,8
5. Цілком довіряю	2,0	1,8	2,3	1,6	1,5	1,1
Не відповіли	0,3	0,4	0,2	0,1	0,2	0,1

У соціологічному моніторингу на солі з В. Вороною та д. соц. н. М. Шульгою детально розглянуто соціальні зміни в Україні, починаючи з 1994 р. (табл. 5).

Таблиця 5

Умови відпочинку під час відпустки [10]

Судження	Роки									
	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Значно погіршилися	47,1	42,2	46,7	38,8	26,0	15,2	10,1	10,9	11,5	16,5
Трохи погіршилися	17,8	18,3	15,5	14,9	14,2	14,1	9,3	11,8	14,7	16,0
Залишилися незмінними	27,2	35,0	33,8	41,5	51,4	61,4	72,4	69,4	64,2	62,2
Трохи поліпшилися	1,5	2,2	1,5	2,3	5,1	6,4	6,1	6,1	6,5	3,6
Значно поліпшилися	0,9	0,8	0,5	0,8	1,0	1,0	1,1	1,1	1,6	0,7
Не відповіли	5,4	1,5	2,0	1,7	2,3	1,9	1,1	0,7	1,5	1,0

З табл. 5 та 6 бачимо, що задоволеність умовами відпочинку під час відпустки та після роботи має незначну тенденцію до збільшення, порівняно з 1994 р. Відсоток респондентів, у кого “трохи поліпшилися” умови відпочинку під час відпустки, зріс з 1994 р. до 2010 р. на 2,1%. Задоволеність дозвіллям після роботи “трохи поліпшилась” у 1994 р. у 2,5% респондентів, а в 2010 р. становила вже 5,2%.

Таблиця 6

Умови відпочинку та дозвілля після роботи [10]

Судження	Роки									
	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Значно погіршилися	32,3	27,0	29,1	24,9	20,5	9,8	5,9	7,9	8,1	11,4
Трохи погіршилися	17,8	18,7	19,7	14,3	12,5	11,9	9,2	10,1	12,5	14,3
Залишилися незмінними	41,8	49,4	45,5	53,3	58,2	68,1	75,8	71,8	70,2	66,9
Трохи поліпшилися	2,5	2,7	2,3	4,0	5,3	7,3	7,2	8,5	6,7	5,2
Значно поліпшилися	0,6	1,0	0,4	1,0	1,2	1,0	1,0	1,0	1,2	0,9
Не відповіли	4,9	1,2	3,1	2,5	2,2	1,9	0,9	0,7	1,4	1,3

Більше ніж половину респондентів серед обох розглядуваних категорій становлять ті, у кого умови відпочинку залишилися незмінними.

З табл. 7 бачимо, що стрімкіше за інші показники зростає відсоток тих, хто вважає, що нічого не змінюється в можливості отримання достовірної інформації.

Таблиця 7

**Можливість отримання достовірної інформації про те,
що діється в країні [10]**

Сдження	Роки									
	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Значно погіршилися	18,2	14,3	10,2	9,9	7,9	5,4	4,3	5,5	5,6	5,7
Трохи погіршилися	18,0	14,8	11,2	11,9	7,8	7,7	6,4	8,1	11,3	10,1
Залишилися незмінними	39,1	52,6	52,7	56,9	58,0	60,8	53,1	58,5	58,9	66,7
Трохи поліпшилися	16,9	13,9	18,9	16,0	18,7	20,6	29,5	21,7	19,7	13,2
Значно поліпшилися	3,9	3,4	5,7	5,0	6,6	4,3	6,5	6,1	4,4	4,0
Не відповіли	3,9	0,9	1,4	0,4	0,9	1,2	0,2	0,2	0,3	0,4

З табл. 8 бачимо, що повільно, але зменшується відсоток тих, хто вважає, що можливість вільно висловлювати власні погляди погіршилася. У 1994 р. таких було 9,5%, а у 2010 р. – 8,3%.

Таблиця 8

Можливість вільно висловлювати власні погляди [10]

Судження	Роки									
	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Значно погіршилася	7,8	7,7	7,0	8,3	6,6	5,3	3,6	3,6	3,3	4,4
Трохи погіршилася	9,5	7,8	8,7	9,6	7,9	7,3	5,7	6,2	9,2	8,3
Залишилася незмінною	47,2	61,0	57,1	62,9	63,1	67,2	61,8	63,4	63,4	72,5
Трохи поліпшилася	23,9	15,2	18,4	13,3	15,7	14,3	23,2	19,7	17,7	10,9
Значно поліпшилася	7,1	7,3	7,4	4,9	5,5	4,6	5,4	6,8	5,9	3,3
Не відповіли	4,4	1,1	1,4	0,9	1,2	1,3	0,3	0,3	0,5	0,6

З табл. 9 бачимо, що суспільство має змогу, за бажанням, брати участь у культурному житті. Якщо у 1994 р. 26,6% вважали, що умови участі в культурному житті значно погіршилися, то у 2010 р. таких було вже 8,8%.

З табл. 10 видно, що відсоток респондентів, які “скоріше пишаються” і “дуже пишаються” тим, що є громадянами України, загалом має тенденцію до збільшення. Якщо у 2002 р. середній показник за цими категоріями становив 20,45%, то у 2008 р. він зріс до 25,25%, у 2010 р. спостерігається незначне розчарування, а саме середній показник за категоріями “скоріше пишаюся” і “дуже пишаюся” становить 24,7%, що на 4,25% вище порівняно з 2002 р.

Таблиця 9

Можливість брати участь у культурному житті [10]

Судження	Роки									
	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Значно погіршилася	26,6	20,0	26,2	20,4	13,7	8,7	5,3	6,7	8,7	8,8
Трохи погіршилася	15,8	13,8	14,4	15,9	11,6	11,2	6,1	8,7	11,6	11,9
Залишилася незмінною	43,9	57,3	49,8	54,6	63,0	66,9	76,6	72,6	66,9	70,3
Трохи поліпшилася	6,7	5,1	6,4	6,1	8,6	9,1	10,2	9,8	9,8	6,7
Значно поліпшилася	1,8	2,5	1,8	1,8	1,3	2,3	1,3	1,9	2,2	1,6
Не відповіли	5,3	1,3	1,4	1,2	1,8	1,8	0,5	0,3	0,8	0,7

Таблиця 10

Якою мірою Ви пишаєтеся чи не пишаєтеся тим, що є громадянином України? [10]

Судження	Роки					
	2002	2004	2005	2006	2008	2010
Зовсім не пишаюся	6,6	8,9	5,2	7,1	7,5	7,2
Скоріше не пишаюся	11,5	15,8	9,7	12,4	11,4	11,9
Важко сказати	40,8	37,7	31,4	35,2	30,5	31,3
Скоріше пишаюся	30,8	30,0	38,3	33,2	36,6	38,3
Дуже пишаюся	10,1	7,7	15,3	11,9	13,9	11,1
Не відповіли	0,3	0,0	0,1	0,2	0,0	0,2

З табл. 11 бачимо: відсоток тих, хто впевнений, що треба вести повсякденну роз'яснювальну роботу, становить лише 10,3%, на противагу 28,2% тих, хто вважає, що таких людей вже не переконати. Це свідчить про соціальний песимізм у країні.

Таблиця 11

В Україні є певна кількість людей, які не вважають себе громадянами України. Що, на Ваш погляд, необхідно робити, аби ці люди вважали себе громадянами України? (2010 р.) [10]

Судження	%
Я не знаю таких людей	34,8
Таких людей уже не перевиховати, нехай собі живуть, як хочуть	28,2
Треба вести повсякденну роз'яснювальну роботу через усі канали: радіо, телебачення, пресу, релігійні конфесії тощо	10,3
Треба залучати всю українську спільноту до загальнонаціональних та регіональних проектів побудови нової демократичної України	11,0
Інше	2,4
Важко відповісти	19,6
Не відповіли	0,2

Враховуючи вищевикладене, можна зробити **висновок**, що Україна підійшла до критичного порогу “культурного лагу”. На сучасному етапі розвитку для громадян України надзвичайно актуальним залишається подолання культурного відставання, або “культурного лагу”, за У. Огборном. Видається, що саме культурне відставання призводить до проблем розвитку українського суспільства. Цей факт впливає на всі рівні й усі сфери життєдіяльності українського суспільства, причому як розглянуті: рівень соціального цинізму; рівень довіри до Верховної Ради, Уряду, місцевих органів влади; можливість відпочинку; можливість отримання достовірної інформації; можливість вільно висловлювати власні погляди; можливість брати участь у культурному житті; так і не розглянуті.

Не варто забувати, що надвисокий рівень соціального цинізму призводить до ситуації, яка склалася в Україні. Тільки усвідомивши цей факт і зробивши певні кроки, почавши із себе, у подоланні цього негативного явища, можна сподіватись на позитивні зрушення в розвитку нашої держави. Це особиста думка автора, яка не претендує на довершеність і може бути заохоченням до подальших дискусій.

Список використаної літератури

1. Бауман З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / З. Бауман ; за наук. ред. М. Винницького. – Київ : Вид. дім “Кієво-Могилянська Академія”, 2008. – 109 с.
2. Бек У. Влада і контрабанда у добу глобалізації / У. Бек. – Київ : Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
3. Глобальні модерності / за ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона. – Київ : Ніка-Центр, 2008. – 400 с.
4. Головаха Є. І. Інтерв’ю “Газеті по-українськи” від 22.03.2016 року: “Чому Україна опустилася у рейтингу щастя” [Електронний ресурс] / Є. І. Головаха. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute>.
5. Головаха Є. Соціальний цинізм і аномія в українському суспільстві: загальна динаміка і останні зміни / Є. Головаха // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – 2014. – Вип. 1 (15). – Т. 1. – С. 49–56.
6. Євдокимова В. В. Збереження водних ресурсів України як складова ефективності державної політики в покращенні якості життя громадян / В. В. Євдокимова // Економіка та держава. – 2014. – № 1. – С. 129–132.
7. Євдокимова В. В. Проблеми екологічної небезпеки в Україні / В. В. Євдокимова // Інвестиції: практика та досвід. – 2014. – № 10. – С. 130–133.
8. Стегній О. Соціологічне прочитання природи : посібник / О. Стегній. – Київ : Тов. “Центр екологічної освіти та інформації”, 2012. – 436 с.
9. Танчер В. В. Що є сьогодні соціологія? / В. В. Танчер // Комунікаційні технології / наук. ред. О. М. Холод. – 2014. – Т. 4. – С. 71–76.
10. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. д. е. н. В. Ворони, д. соц. н. М. Шульги. – Київ : ТОВ “Фоліант”, 2011. – 636 с.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2016.

Євдокимова В. В. Социальные изменения в Украине и их особенности

В статье рассмотрены и проанализированы особенности культурной составляющей социальных изменений в Украине. На основе данных социологического мониторинга “Украинское общество 1992–2010” и Мониторинга социальных изменений 2014 г. “Украинское общество” проанализированы социальные изменения в Украине,

показаны проблемы украинского общества, в частности, вызванные “культурным лагом”. Подчеркнуто, что проблема “культурного запаздывания” является чрезвычайно актуальной и существует во всем мире. Обозначены пути решения данной проблемы, а именно среди других составляющих назван как эффективный способ ее преодоления осознание последствий своей деятельности.

Ключевые слова: социальные изменения, культурный лаг, культурное единство.

Ievdokymova V. Social Changes in Ukraine and Their Features

The article deals with the peculiarities and cultural component of social change in Ukraine. Using data from sociological monitoring “Ukrainian Society 1992–2010” and Ukrainian society: monitoring social change in 2014, analyzed the social changes in Ukraine and shows the problems of Ukrainian society, particularly caused by “cultural lag.”

Modern social processes emphasize the relevance of the study of social change in all without exception societies. In particular, there are three main factors that consistently affect social change: physical environment, political organization and cultural factors.

Among these factors issues rethink the system of values in modern conditions and changes in value orientations actively discussed by scientists.

In view of the problems outlined, the aim of this work is to examine the features of the cultural component of social change, particularly in Ukraine.

Social change can be broadly defined as a way of changing society. Typically, this contributes to the mastery of new knowledge and technologies, because we know that even the invention is able to significantly influence society.

Even Max Weber emphasized the potential impact of new ideas for social change in society. The importance of culture is that culture must be the element that unites, united as a social group and society in general.

That culture through moral values and standards, produces a sense of belonging to a certain social group, creates a sense of duty, trust, understanding and sympathy in a particular social group.

Instead, the lack of such unity is E. Durkheim called anomie that social social normal. Perfected the concept R. Merton, which examined in detail and illustrated with examples of social anomie phenomenon, if there is a gap between the goals of society and the approval of the means of achieving them.

In this case, the choice is human, or cultural component will work or not, or how “idealistic culture” personality is P. Sorokin balanced combination of “ideatsionalnyh” and “sensual” elements.

Analyzing the current state of Ukrainian society of the above items can notice a tendency to imbalance “idealistic culture”, or the presence of “cultural lag” in all its layers.

Analyzed in the article facts confirm the cultural lag Ukrainian society. That cultural level of society is crucial in patterns of behavior.

In this regard, we should pay attention to and encourage positive social behavior patterns, motivate society to take into account the effects of their activities, distribute and store the norms and values of Ukrainian society.

We know that historically norms and values of Ukrainian society is underlining the importance of self-knowledge, “kin work”, freedom, favoring the spiritual over the material. This is emphasized known thinkers of the past: Skovoroda, Feofan Prokopovich, Panteleimon Kulish, Taras Shevchenko.

Emphasized that the problem of “cultural delay” is extremely important and there around the world. Attention is paid to ways of solving the problem.

Key words: social change, “cultural lag”, cultural unity.